

Michał Tadeusz Handzel *OSPPE*

## DEKALOG A WSKAZANIA MORALNE NAJWIĘKSZYCH NIEBIBLIJNYCH RELIGII

W klasycznym rozumieniu etyka jest dyscypliną filozoficzną obejmującą zespół zagadnień związanych z określeniem istoty powinności moralnej, z determinacją jej szczegółowej treści, ostatecznym wyjaśnieniem faktu powinności moralnej działania oraz genezą zła moralnego i sposobami jego przewartościowania<sup>1</sup>. W historii etyki pojawiły się różne formy rozumienia tego, czym jest filozofia moralności, a co za tym idzie – różne koncepcje rozumienia norm moralnych i powinności ich wykonywania<sup>2</sup>. Refleksja tomizmu egzystencjalnego Szkoły Lubelskiej ukazuje, że podstawą teorii moralnego działania jest odczytywane przez człowieka prawo naturalne, tj. prawo wynikające z natury człowieka. Z tej też racji moralność każdego człowieka winna opierać się owym prawie, a nie na prawie stanowionym. Tak rozumiana powinność moralna jest czymś zadanym każdej osobie ludzkiej, czymś, co winna ona odczytać i w sposób wolny urzeczywistnić<sup>3</sup>. Owo rozeznanie dokonuje się u każdego w sumieniu, które w klasycznym rozumieniu nie jest jakąś tajemniczą władzą, lecz pewnym stanem ludzkiego umysłu, w którym ocenia on pod kątem dobra lub zła moralnego każdą podejmowaną decyzję, czy też wynikający z niej czyn<sup>4</sup>.

Pewną pomocą dla wielu ludzi w rozeznawaniu czym jest dla niego *bonum delectans*, *bonum utile* i *bonum honestum* jest akt religijny, który za-

<sup>1</sup> Por. J. GORCZYCA, *Zarys etyki fundamentalnej. Być dla drugiego*, Kraków 2014, s. 15-23; T. STYCZEŃ, J. MARECKI, *ABC etyki*, Lublin 2005, s. 5.

<sup>2</sup> Por. J. GORCZYCA, *Zarys...*, dz. cyt., s. 24-28; T. STYCZEŃ, J. MARECKI, *ABC* dz. cyt., s. 9-24; zob. T. ŚLIPKO, *Historia etyki w zarysie*, Kraków 2010.

<sup>3</sup> Por. P. JAROSZYŃSKI, *Etyka. Dramat życia moralnego*, Warszawa 2002, s. 92-99.

<sup>4</sup> Por. tamże, s. 38.

wsze implikuje ze strony ludzkiej natury aktywność moralną. Dzieje się tak dlatego, ponieważ w każdej religii doświadczenie *Sacrum* wzywa bowiem do działania i to ukierunkowane podwójnie: do *Sacrum* i do innych osób. Zawsze niesie to za sobą konieczność wyjaśnienia faktu moralności i przedłożenia określonych norm moralnych. I choć przedmiotem aktu religijnego jest zazwyczaj transcendentna osoba – Bóg, a moralnego osoba ludzka, to mimo zasadniczych różnic istnieją głębokie powiązania i zależności między religią a etyką. Moralność jest bowiem integralną częścią religijności tak dalece, że nie istnieje autentyczna religijność bez realizacji dobra moralnego<sup>5</sup>

W historii ludzkości jednym z najstarszych zbiorów religijnych norm moralnych jest Dziesięcioro Przykazań, czyli tzw. Dekalog (gr. δεκάλογος od: δέκα λόγοι – dziesięć słów)<sup>6</sup>. Jest to, zapisany w Biblii w Księdze Wyjścia (20, 2-17) i Księdze Powtórzonego Prawa (5, 6-21), niezwykle i wyjątkowy katalog pouczeń mających zapewnić człowiekowi rozwój psychiczny i moralny. Jego forma nawiązuje prawdopodobnie do zbiorów przepisów list grzechów istniejących w II tysiącleciu przed Chr. w Egipcie (np. *Księga Zmarłych*) i Mezopotamii (np. *Kodeks Hammurabiego*)<sup>7</sup>. Według judaizmu jest on podstawą moralności ogólnoludzkiej, przy czym uznaje się tam, że człowiek jest wolny i przez to też jest w stanie zachować przykazania<sup>8</sup>

W tomizmie Szkoły Lubelskiej ów starożytny zbiór norm moralnych postrzegany jest jako szczególny wyraz prawa objawionego i naturalnego, co wynika z faktu, że niektóre przykazania stanowią negatywną eksplikację prawa naturalnego<sup>9</sup>

Jest rzeczą godną uwagi zobaczyć, czy normy moralne zawarte w Dekalogu, a wynikające z prawa naturalnego, funkcjonują również w największych religiach świata (tj. tych, które mają najwięcej wyznawców), dla których Biblia nie jest księgą świętą. Oznaczałoby to bowiem, że od samego

<sup>5</sup> Por. W. GALEWICZ, *O religijnych uzasadnieniach norm etycznych*, „Znak” 12/1997, s. 43-55; J. KARSIŃSKI, *Homo religiosus. Podmiotowo-personalistyczne ujęcie fenomenu religijnego*, Sandomierz 2002, s. 112-115; Z. J. ZDYBIĆKA, *Religia i religioznawstwo*, Lublin 1988, s. 179-207; Taż, *Człowiek i religia*, w: M. A. KRAPIEC, *Ja – Człowiek*, Lublin 1991, s. 376-377; Tenże, *Człowiek i religia*, Lublin 1993, s. 209-210.

<sup>6</sup> Por. M. A. KRAPIEC, hasło: *Dekalog*, w: A. MARYNIARCZYK (red.), *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. II, Lublin 2001, s. 457-459.

<sup>7</sup> Por. K. WOJCIECHOWSKA, hasło: *Dekalog*, w: T. GADACZ, B. MILERSKI (red.), *Religia. Encyklopedia PWN*, t. III, Warszawa 2001, s. 176.

<sup>8</sup> Por. K. BUKOWSKI, *Religie świata wobec chrześcijaństwa*, Kraków 1999, s. 131.

<sup>9</sup> Por. P. JAROSZYŃSKI, *Etyka...*, dz. cyt., s. 106.

początku człowiek zasadniczo może we własnym sumieniu odczytać porządek prawa naturalnego i stanowiłoby przyczynę do opisowego potwierdzenia, że nie istnieje wiele etyk, ale jest jedna etyka ogólnoludzka.

## 1. Normy moralne Dekalogu

Należy na początku odróżnić normy moralne Dekalogu od przykazań religijnych. Dlatego też należy przyjrzeć się samemu tekstowi zawartemu w Biblii.

W świetle badań historycznych pierwotny dekalog izraelski przedstawiał się następująco<sup>10</sup>:

1. **Zakaz oddawania czci innym bogom poza Jahwe:** *Nie będziesz miał cudzych bogów obok Mnie! (Wj 20, 3)<sup>11</sup>; Nie będziesz miał cudzych bogów obok Mnie (Pwt 5, 7)<sup>12</sup>;*

2. **Zakaz kultu posągów:** *Nie będziesz czynił żadnej rzeźby ani żadnego obrazu tego, co jest na niebie wysoko, ani tego, co jest na ziemi nisko, ani tego, co jest w wodach pod ziemią! Nie będziesz oddawał im pokłonu i nie będziesz im służył, ponieważ Ja Pan, twój Bóg, jestem Bogiem zazdrosnym, który za nieprawość ojców karze synów do trzeciego i czwartego pokolenia, tych, którzy Mnie nienawidzą. Okazuję zaś łaskę aż do tysięcznego pokolenia tym, którzy Mnie miłują i przestrzegają moich przykazań (Wj 20, 4-6); Nie będziesz czynił sobie żadnej rzeźby ani żadnego obrazu tego, co jest na niebie wysoko albo na ziemi nisko, ani tego co jest w wodzie, pod ziemią. Nie będziesz oddawał im pokłonu ani nie będziesz im służył, bo Ja, Pan, twój Bóg, jestem Bogiem zazdrosnym, który karze nieprawość ojców na synach do trzeciego i czwartego pokolenia – tych, którzy Mnie nienawidzą, a który okazuje łaskę do tysięcznego pokolenia tym, którzy Mnie miłują i przestrzegają moich przykazań (Pwt 5, 8-10)<sup>13</sup>;*

3. **Zakaz nadużywania imienia boskiego:** *Nie będziesz wzywał imienia Pana, Boga twego, w błahych rzeczach, bo nie pozwoli Pan, by pozostał bezkarny ten, kto wzywa Jego Imienia w błahych rzeczach (Wj 20, 7);*

<sup>10</sup> Por. J. ST. SYNOWIEC, *Pięcioksiąg. Wprowadzenie do Ksiąg: Rodzaju, Wyjścia, Kapłańskiej, Liczb i Powtórzonego Prawa*, Kraków 2000, s. 299; P. JEŃDRZEJEWSKI, *Judaizm bez tajemnic*, Kraków 2009, s. 101-103

<sup>11</sup> Teksty biblijne według: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, Poznań 2000, wyd. V.

<sup>12</sup> Por. L. KOŚKA, S. PEČARIC (red.), *Dziesięć przykazań*, Kraków 2009, s. 54-61.

<sup>13</sup> Por. tamże, s. 61-63.

*Nie będziesz wzywał imienia Pana, Boga twego, w błahych rzeczach, bo nie dozwoli Pan, by pozostał bezkarny ten, kto wzywa Jego imienia w błahych rzeczach (Pwt 5, 11)<sup>14</sup>;*

**4. Nakaz święcenia szabatu:** *Pamiętaj o dniu szabatu, aby go uświęcić. Sześć dni będziesz się trudził i wykonywał wszystkie swoje zajęcia. Dzień zaś siódmy jest szabatem Pana, Boga twego. Nie będziesz przeto w dniu tym wykonywał żadnej pracy ani ty sam, ani syn twój, ani twoja córka, ani twój niewolnik, ani twoja niewolnica, ani twoje bydło, ani przybysz, który przebywa w twoich bramach. W sześć dni bowiem uczynił Pan niebo, ziemię, morze oraz wszystko, co jest w nich, siódmego zaś dnia odpoczął. Dlatego pobłogosławił Pan dzień szabatu i uznał go za święty (Wj 20, 8-11); Będziesz zważał na szabat, aby go święcić, jak ci nakazał Pan, Bóg twój. Sześć dni będziesz się trudził i wykonywał wszelką twą pracę, lecz dzień siódmy jest szabatem Pana, Boga twego. Nie będziesz wykonywał żadnej pracy ani ty, ani twój syn, ani twoja córka, ani twój sługa, ani twoja służąca, ani twój wół, ani twój osioł, ani żadne twoje zwierzę, ani przybysz, który przebywa w twoich bramach; aby wypoczęli twój niewolnik i twoja niewolnica, jak i ty. Pamiętaj, że byłeś niewolnikiem w ziemi egipskiej i wyprowadził cię stamtąd Pan, Bóg twój, ręką mocną i wyciągniętym ramieniem: przeto ci nakazał Pan, Bóg twój, strzec dnia szabatu (Pwt 5, 12-15)<sup>15</sup>;*

**5. Przykazanie szanowania rodziców:** *Czcij twego ojca i swoją matkę, abyś długo żył na ziemi, którą Pan, Bóg twój, ci daje (Wj 20, 12); Czcij swego ojca i swoją matkę, jak ci nakazał Pan, Bóg twój, abyś długo żył i aby ci się dobrze powodziło na ziemi, którą ci daje Pan, Bóg twój (Pwt 5, 16)<sup>16</sup>;*

**6. Zakaz zabijania:** *Nie będziesz zabijał (Wj 20, 13; Pwt 5, 17)<sup>17</sup>;*

**7. Zakaz cudzołóstwa:** *Nie będziesz cudzołożył (Wj 20, 14; Pwt 5, 18)<sup>18</sup>;*

**8. Zakaz kradzieży:** *Nie będziesz kradł (Wj 20, 15; Pwt 5, 19)<sup>19</sup>;*

**9. Zakaz składania fałszywego świadectwa:** *Nie będziesz mówił przeciw bliźniemu twemu kłamstwa jako świadek (Wj 20, 16); Nie będziesz mówił fałszywie przeciw bliźniemu swemu jako świadek (Pwt 5, 20)<sup>20</sup>;*

<sup>14</sup> Por. tamże, s. 74-78.

<sup>15</sup> Por. tamże, s. 82-101.

<sup>16</sup> Por. tamże, s. 104-110.

<sup>17</sup> Por. tamże, s. 114-118.

<sup>18</sup> Por. tamże, s. 122-123.

<sup>19</sup> Por. tamże, s. 126-127.

<sup>20</sup> Por. tamże, s. 130-131.

**10. Zakaz pożądania cudzej własności:** *Nie będziesz pożądał domu twójgo bliźniego. Nie będziesz pożądał żony bliźniego twego, ani jego niewolnika, ani jego niewolnicy, ani jego wołu, ani jego osła, ani żadnej rzeczy, która należy do twego bliźniego (Wj 20, 17); Nie będziesz pożądał żony swojego bliźniego. Nie będziesz pragnął domu swojego bliźniego ani jego pola, ani jego niewolnika, ani jego niewolnicy, ani jego wołu, ani jego osła, ani żadnej rzeczy, która należy do twójgo bliźniego (Pwt 5, 21)*<sup>21</sup>

Współczesny judaizm wprowadzające słowa: *Ja jestem Pan, Bóg twój, który cię wyprowadził z ziemi egipskiej, z domu niewoli (Wj 20, 2)* oraz *Jam jest Pan, twój Bóg, który cię wyprowadził z ziemi egipskiej, z domu niewoli (Pwt 5, 6)* uważa za pierwsze przykazanie, a dawne pierwsze i drugie łączy w jedno<sup>22</sup>. W formie pierwotnej Dekalog uznają również prawosławni i kalwini, katolicy zaś i luteranie nie wspominają drugiego przykazania, a przykazanie dziesiąte dzielą na dwa<sup>23</sup>

W każdym z tych przypadków można wyróżnić dwie grupy nakazów<sup>24</sup>.

Pierwszą stanowią pierwotne cztery przykazania, odnoszące się do Boga jako transcendentnej racji bytu ludzkiego (I-IV). Bóg jest ukazany w nich jako Ktoś jedyny, Kim nie można się posługiwać i używać do innych celów wykorzystując jego Imię. Również nic, co stworzone, nie może być porównane z Bogiem i dlatego nikt i nic nie może sobie uzurpować praw boskich. Jedyność transcendentji Boga stanowi także gwarancję ludzkiej transcendentji w stosunku do wszystkich spraw „tego świata”<sup>25</sup>, nad którym człowiek ma panować, „czynić sobie ziemię poddaną”<sup>26</sup>, a nie pozwolić, aby one panowały nad człowiekiem; co w swoisty sposób zostało wyrażone w IV przykazaniu, nakazującym dzień święty święcić. Wszystkie normy tej grupy odnoszą się jednak do aktów religijnych i mają na celu ukształtowanie monotcystycznego kultu Boga Jahwe, a nie aktów moralnych osoby ludzkiej<sup>27</sup>

<sup>21</sup> Por. tamże, s. 134-137.

<sup>22</sup> Por. tamże, s. 38-40, 46-51.

<sup>23</sup> Por. K. BUKOWSKI, *Religie...*, dz. cyt., s. 131-133; R. KOZŁOWSKI, *Teologia moralna. Zarys prawosławnej nauki o moralności chrześcijańskiej*, Warszawa 2011, s. 12-13, 190-191.

<sup>24</sup> Ze względów praktycznych w dalszej części pracy będzie uwzględniana pierwotna numeracja przykazań.

<sup>25</sup> Por. Mdr 1, 14.

<sup>26</sup> Por. Rdz 1, 28.

<sup>27</sup> Por. A. M. GOLDBERG, *Judaizm*, w: E. BRUNNER-TRAUT, *Pięć wielkich religii świata*, (tłum. J. DOKTÓR, Warszawa 1996, s. 117-146; R. B. SOBIEŁ, *Izrael jako wybrany Lud Boży*,

Drugą grupę stanowi pozostała część Dekalogu obejmująca całość kształt moralnego postępowania człowieka w społeczności rodzinnej i ponadrodzinnej. Nakazuje ona oddawanie należnej czci rodzicom, szacunek i troskę o nich, gdyż są bezpośrednią przyczyną zaistnienia człowieka (przykazanie V). Konstytuuje również szczególną troskę o ludzkie życie i jego początek, usankcjonowany akceptacją społeczną, wyrażoną w sformułowaniach najsilniejszych, sformułowanych w formie negatywnej, a więc obowiązujących bez wyjątku, zawsze i wszędzie (przykazanie VI). W zakazie cudzołóstwa (przykazanie VII) afirmuje godność człowieka, który za źródło swego życia ma nie tylko rodziców, ale także samego Boga. Stoi na straży życia społecznego człowieka, który jest panem swego mienia i który w kontaktach społecznych musi kierować się prawdą, a nie kłamstwem, niszczącym podstawy więzi społecznej, co zostało wyrażone w przykazaniach zabraniających: kradzieży (przykazanie VIII), pożądania rzeczy i spraw drugiego (przykazanie X), oraz przykazaniu społecznie doniosłym, jakim jest wykluczenie kłamstwa z życia społecznego w postaci zakazu składania fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu (przykazanie IX)<sup>28</sup>.

## 2. Etyka największych religii świata a Dekalog

Według prowadzonych i ciągle uzupełnianych statystyk, na świecie obecnie żyje ponad 7 368 000 000 osób<sup>29</sup>. W świetle badań przeprowadzonych w 2010 r. (populacja ogółnoświatowa liczyła wówczas ok. 6,9 mld) do największych religii świata należy zaliczyć chrześcijaństwo (31 % populacji ogółnoświatowej), islam (23 % populacji ogółnoświatowej), hinduizm (16 % populacji ogółnoświatowej) oraz buddyzm (7 % populacji ogółnoświatowej)<sup>30</sup>. Z badań historycznych wynika, że moralność drugiej z nich konstytuowała się w oparciu o konfrontację z chrześcijaństwem oraz judaizmem. Kolejne dwie tworzyły się i rozwijały niezależnie od środo-

w: W. CHROSTOWSKI (red.), *Żydzi i chrześcijanie w dialogu. Materiały z Międzynarodowego Kolokwium Teologicznego w Krakowie-Tyńcu 24-27 IV 1988*, Warszawa 1992, s. 222-229; J. ST. SYNOWIEC, *Pięcioksiąg...*, dz. cyt., s. 280-304, 327-345.

<sup>28</sup> Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994, nr 2196-2540; T. ŚLIPKO, *Zarys etyki ogólnej*, Kraków 2003, s. 275-280, 283.

<sup>29</sup> Statystyki za: <http://www.worldometers.info/pl/> (dostęp: 22.09.2015).

<sup>30</sup> Dane statystyczne w oparciu o: <http://www.worldometers.info/world-population/> (dostęp: 21.09.2015).

wiska, które spisało i przechowało starożytny zapis Dekalogu; mają więc one dla naszych badań szczególną wartość<sup>31</sup>

## 2.1. Islam

Religię, jaką jest islam, cechuje ogromna prostota zasad: jedyny i wszechmocny Bóg objawił ludziom tekst Koranu, oraz przekazał za pośrednictwem Proroka Mahometa, który nie jest jego autorem, lecz otrzymał go bezpośrednio od Anioła Gabriela. Księga ta, wg wyznawców islamu, ma zaspokajać wszystkie potrzeby człowieka i społeczeństwa. Koran jest dla nich najważniejszym punktem odniesienia we wszystkich sprawach, takich jak: duchowość, prawo, polityka, gospodarka, nauka, moralność indywidualna i zbiorowa<sup>32</sup>. Zawiera on dość dużą liczbę różnych przepisów moralnych, których wierni winni przestrzegać<sup>33</sup>. Znajdują się w nim również odpowiedniki norm moralnych biblijnego Dekalogu. Istnieje więc:

– przykazanie szanowania rodziców: (...) *i dla rodziców – dobroć! A jeśli jedno z nich lub oboje osiągną przy tobie starość, to nie mów im: „precz!” i nie popychaj ich, lecz mów do nich słowami pełnymi szacunku! Pochylaj ku nim skrzydło łagodności, przez miłosierdzie, i mów: „Panie mój, bądź dla nich miłosierny, tak jak oni byli, wychowując mnie, kiedy byłem mały” Wasz Pan wie najlepiej, co jest w waszych duszach, jeśli jesteście dobrzy. I On, zaprawdę, jest przebaczący dla tych, którzy się nawracają! I dawaj krewnemu, co mu się należy, i biednemu, i podróżnemu; lecz nie rozrzucaj nadmiernie! Zaprawdę, rozrzutni są braćmi szatanów, a szatan jest niewdzięczny względem swego Pana. A jeśli odsuniesz się od nich, to poszukując miłosierdzia twego Pana, którego się spodziewasz, powiedz im chociaż przyjemne słowo. I nie kładł ręki zaciśniętej na twoją szyję, i nie otwieraj jej też zbyt szeroko, bo zostaniesz zganiony, biedny. Zaprawdę, twój Pan daje*

<sup>31</sup> Por. J. VAN ESS, *Islam*, w: E. BRUNER-TRAUT, *Pięć wielkich religii świata. Hinduizm. Buddyzm. Islam. Judaizm. Chrześcijaństwo*, tłum. J. DOKTÓR, Warszawa 2002, s. 87-116; A.T. KHOURY, *Buddyzm*, w: E. BRUNER-TRAUT, *Pięć...*, dz. cyt., s. 49-85; M. KLÖCKER, M. TWORUSCHKA, U. TWORUSCHKI, *Etyka wielkich religii. Mały słownik*, tłum. M. M. DZIEKAN, M. MEJOR, P. PACTIAREK, Warszawa 2002, s. 8-9; P. SCITREINER, *Hinduizm*, w: E. BRUNER-TRAUT, *Pięć...*, dz. cyt., s. 19-48;

<sup>32</sup> Por. M. MALHERBE, *Religie ludzkości. Leksykon*, tłum. M. FRANKIEWICZ, Kraków 1999, s. 180-185.

<sup>33</sup> Por. M. GAUDEFROY-DEMOMBYNEST, *Narodziny islamu*, tłum. H. OLEDKA, Warszawa 1988, s. 417-422; A. SZYSZKO-BOHUSZ, *Hinduizm, buddyzm, islam*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 168-169.

hojne zaopatrzenie temu, komu chce, i wymierza je! Zaprawdę, On jest względem swoich sług w pełni świadomy i jasno widzący! (Sura XVII – *Al-Isra* – *Podróż Nocna*, 23 b-30<sup>34</sup>);

— zakaz zabijania: *Ktokolwiek zabija człowieka – a nie byłaby to kara za morderstwo lub szerzenie zła na ziemi – to tak, jakby zabił wszystkich ludzi (Sura V – Stół zastawiony – Al.-Maida, 32); I nie zabijajcie waszych dzieci z obawy przed niedostatkiem. My im damy zaopatrzenie, podobnie jak wam. Zaiste, zabijanie ich jest wielkim grzechem! I nie pozbawiajcie nikogo życia, które Bóg uczynił świętym, chyba że zgodnie z prawem! A jeśli kto został zabity niesprawiedliwie, to My dajemy jego bliskiemu władzę. Lecz niech on nie przesadza w zabijaniu; on z pewnością otrzyma pomoc!* (Sura XVII – *Al-Isra* – *Podróż Nocna*, 31.33)

— zakaz cudzołóstwa: *I nie zbliżajcie się do cudzołóstwa! Zaprawdę, jest to czyn szpetny i jakże to zła droga!* (Sura XVII – *Al-Isra* – *Podróż Nocna*, 32);

— negatywne ustosunkowanie się do kradzieży: *Złodziejowi i złodziejce obcinajcie ręce w zapłatę za to, co oni popełnili. To jest przykładna kara od Boga. Bóg jest potężny, mądry!* (Sura V – *Stół zastawiony Al.-Maida*, 38); *O proroku! A kiedy przyjdą do ciebie kobiety wierzące złożyć ci przysięgę wierności: iż nie będą dodawać Bogu żadnych współtowarzyszy, iż nie będą kraść, iż nie będą popełniać cudzołóstwa, iż nie będą zabijać swoich dzieci, iż nie będą przychodzić z oszczerstwem, zmyślając je między swoimi rękami i nogami, ani też nie będą się buntowały przeciwko tobie w tym, co jest uznane – to przyjmij ich przysięgę i proś Boga o przebaczenie dla nich! Zaprawdę, Bóg jest przebaczący, mądry!* (Sura LX – *Doświadczana – Al.-Mumtahana*, 12);

— zakaz składania fałszywego świadectwa: *O wy, którzy wierzycie! Trzymajcie się stale – sprawiedliwości – zaświadczać to przed Bogiem również względem was samych albo względem waszych dzieci i krewnych, czy to będzie bogaty, czy biedny! – bo Bóg jest im bliższy. Przeto nie idźcie za namiętnością, abyście nie naruszyli sprawiedliwości. Jeśli lawirujecie i odwracacie się, to, zaprawdę, Bóg jest w pełni świadomy tego, co czynicie!* (Sura IV – *Kobiety – An.-Nisa*, 135); *I ci, którzy nie zaświadczyli fałszu, a kiedy przechodzą obok pustej gadaniny, to przechodzą z godnością...* (Sura XXV – *Rozróżnienie Al.-Furkan*, 72); *Biada każdemu oszczercy znieślawiającemu!* (Sura CIV – *Oszczerca – Al.-Humaza*, 1);

<sup>34</sup> Teksty koraniczne według: *Koran*, tłum. J. BIELAWSKI, Warszawa 1982.

negatywne ustosunkowanie do chciwości, skąpstwa i lichwy: *Niech cię nie zadziwiają ani ich majątki, ani ich dzieci* (Sura IX – *Skruchy* Al.-*Tauba*, 55); *Zaprawdę, Bóg nie kocha tych, którzy są zuchwali i pełni pychy! tych, którzy są skąpcami i nakazują skąpstwo ludziom; i ukrywających to, co dał im Bóg ze Swojej łaski!* (Sura IV – *Kobiety* – An.-*Nisa*, 36n.); *A to, co dajecie na lichwę, by powiększyło się kosztem majątku innych ludzi, nie powiększy się u Boga. Lecz to, co dajecie jako jałmużnę, poszukując oblicza Boga – oni otrzymają to w dwójnasób* (Sura XXX – *Bizantyjczycy* – Ar.-*Rum*, 39)<sup>35</sup>

Przestrzeganie tych przykazań moralnych, jak też wielu innych, uzależnione jest od tego czy człowiek ma swobodę wyboru między dobrem a złem, jakkolwiek na płaszczyźnie religijnej wszystko zależy od Allacha i jest z góry ustalone<sup>36</sup>

Istotnym uzupełnieniem dla interpretacji Koranu i etyki muzułmańskiej jest Sunna Proroka, elementy starej, arabskiej tradycji i obyczajowości, wpływy greckie i irańskie, a w ostatnich latach także wpływ kultury Zachodu<sup>37</sup>. Można zauważyć też wpływy beduińskie, irańskie (perskie), oraz próby połączenia myśli islamskiej z koncepcjami Arystotelesa i filozofią neoplatońską<sup>38</sup>. W historii różnorodność wpływów kulturowych i interpretacji Koranu na tyle silnie spłótła etykę z religią i teologią, że nie wyodrębniono jej jako nauki oddzielnej. Powszechnie uważa się, że etycznie postępuje ten, kto wierzy w jednego Boga i przestrzega religijnego rytuału, tj. pięciokrotnej modlitwy, postu, jałmużny i pielgrzymki<sup>39</sup>. W islamie nie

<sup>35</sup> Por. K III, 180; IV, 128; IX, 75n.; XVII, 29.100; XXV, 67; XLVII, 36-38; LIII, 33n.; LVII, 23n.; LIX, 9; LXIV, 16; LXX, 18.

<sup>36</sup> Podstawowy obowiązek moralny w islamie to czynić dobrze i być uczciwym, co ma się wyrażać w miłowaniu prawdy, gotowości do pojednania, przebaczenia i dzielenia się z innymi jałmużną; por. ABŪ AL.-QĀSIMA AL.-QUŞAYRĪ, *Ar-Risāla al.-Quşayriyya czyli Traktat o sufizmie*, tłum. J. NOSOWSKI, Warszawa 1997, s. 208-214, 218-220, 250-256; BAHRĀM ELĀHI, *Droga do doskonałości*, tłum. A. KURCZAB, Warszawa 1991, 53-63; K. BUKOWSKI, *Religie...*, dz. cyt., s. 86.

<sup>37</sup> Por. E. WNUK-LISOWSKA, *Etyka muzułmańska*, w: M. KUDELSKA (red.), *Wartości etyczne w różnych tradycjach religijnych*, Kraków 2005, s. 35.

<sup>38</sup> Por. A. ADUSZKIEWICZ, *Przegląd ważniejszych osób, poglądów i wydarzeń w średniowiecznej filozofii arabskiej*, w: *Opera philosophorum medii aevi*, t. 4, Warszawa 1982, s. 17-47; E. BADOWSKA, *Bracia czystości z Basry i ich poglądy*, w: *Opera...*, dz. cyt., s. 90-92; J. ZIELIŃSKA, *Awerroes i awerroizm laciński w interpretacji Ernesta Renana*, w: *Opera...*, dz. cyt., s. 166-171.

<sup>39</sup> Por. B. PROCHWICZ-STUDNICKA, M. TEPERSKA-KLASIŃSKA, *Cywilizacja islamu. Wybrane struktury*, „The Polish Journal of the Arts and Culture” 3(3/2021), s. 171-185.

istnieje żadna koncepcja moralności poza posłuszeństwem wobec Boga; nie ma więc w nim miejsca na etykę laicką, a za dobre uznaje się to, co Bóg nakazuje, za złe to, co On zabrania<sup>40</sup>. Dlatego też nie istnieje dla muzułmanina podział na sferę *sacrum* i *profanum*, gdyż wszelkie jego działania winny być podejmowane w kontekście religijnym<sup>41</sup>. Istotnym „nerwem” tych działań zawsze będzie *dżihad* (właściwie *dżahada* – czasownik dosłownie oznaczający: „robić wysiłek”) – walka z samym sobą oraz podejmowanie wszelkiego rodzaju starań w jakiegokolwiek dziedzinie<sup>42</sup>.

W tym kontekście tzw. wojna z „niewiernymi” jest tylko jedną z form walki, którą może w swoim życiu podejmować wyznawca Proroaka, prowadząc ją musi jednak zawsze pamiętać, aby nie czynić krzywdy *ahl-Kitâb* („ludom księgi” – czyli tym, którzy posiadają Biblię) oraz wyznawcom innych religii żyjącym na terytoriach kalifatu od Afryki Północnej po Azję i Chiny. Celem bowiem wojny prowadzonej w obronie „sprawy Bożej” jest stworzenie na danym terenie państwa islamskiego, w którym ludzie różnych kultur i religii mogą żyć w symbiozie w oparciu o prawo koraniczne, którego podstawą są również normy moralne podobne do tych, jakie występują w dekalogu (przykazania V-X)<sup>43</sup>.

## 2.2. Hinduizm

W odróżnieniu od chrześcijaństwa, judaizmu czy islamu hinduizm nie wykształcił się z nauk jednego człowieka. Religia ta jest gigantycznym konglomeratem rozmaitych wierzeń i poglądów, swymi korzeniami sięga ponad 3000 lat wstecz. W tysiącach odmian i odłamów hinduizmu można też odnaleźć ślady lokalnych tradycji<sup>44</sup>. Efektem tego jest też bogata litera-

<sup>40</sup> Por. E. WNUK-LISOWSKA, *Etyka...*, dz. cyt., s. 36.

<sup>41</sup> Por. M. M. DZIEKAN, *Arabski słownik encyklopedyczny*, Warszawa 2001, s. 142.

<sup>42</sup> W tym kontekście patriarcha melchicki Gregorios III Laham w swoim liście z dnia 22.01.2011 r. skierowanym do królów i prezydentów krajów arabskich wzywał do pokoju, który dla tego regionu świata w dzisiejszych czasach można traktować jako *wielki dżihad* [„For this bold peace is the great Jihad (fight, struggle) and the great challenge, which can give an answer to all other challenges, issues, fears, apprehensions that afflict our Middle East”]; por. <http://www.zenit.org/en/articles/patriarch-gregorios-iii-on-conclusions-of-mideast-synod> (dostęp: 19.09.2015).

<sup>43</sup> Por. A. ŁUKSZEWICZ, *Europa a islam: religia jako źródło zróżnicowania systemu polityczno-ekonomicznego*, „Studia Europejskie” 3/2011, s. 29-50; E. WNUK-LISOWSKA, *Etyka...*, dz. cyt., s. 40-41.

<sup>44</sup> Por. M. ELIADE, I. P. COULIANO, *Słownik religii*, tłum. A. KURYŚ, Warszawa 1994, s. 129-137.

tura religijna tzw. *Wedy* (*Weda* = wiedza) spisane w sanskrycie, czyli literackim języku starożytnych i średniowiecznych Indii. Nie jest to jedna księga, ale wielkie zbiory powstałe w latach 1500-500 przed Chr. Wyróżnia się cztery *sanhity* (zbiory) wedyjskie: *Rigweda* (hymny do bogów), *Samaweda* (pieśni liturgiczne), *Jadźurweda* (formuły przy składaniu ofiar) i *Atharwaweda* (pieśni czarodziejskie, wiedza zaklęć). Do każdej *sanhity* (zbioru) należą teksty dwóch odmiennych kategorii: *brahmany* – obszernie i szczegółowe traktaty rytualno-teologiczne oraz *upanisady* – traktaty filozoficzne<sup>45</sup>

Teksty wedyjskie, będące zasadniczą wskazówką postępowania dla każdego hinduisty wskazują, że w kosmosie przejawia się immanentne prawo moralne polegające na autentycznej odpłacie za wszystkie czyny (*karman*) na drodze ponownych narodzin<sup>46</sup>. Zadaniem każdego człowieka jest, we własnym interesie, postępować zgodnie z zasadami moralnymi, by móc wznosić się wyżej w kolejnych narodzinach<sup>47</sup>

Hinduista ma w życiu cztery cele – drogi postępowania: rozkosz zmysłową (*kāma*)<sup>48</sup>, zdobywanie dóbr materialnych (*artha*), wypełnienie obowiązków obywatelskich i religijnych (*dharma*)<sup>49</sup> i osiągnięcie wyzwolenia (*Moksa, nirvāna*)<sup>50</sup>. Każdy z powyższych celów jest lepszy od poprzedniego, to znaczy, że wyzwolenie jest najwyższym celem, do którego każdy powinien dążyć<sup>51</sup>. To jest też kryterium odróżniające czyn dobry od złego, przy czym każda kasta ma swoje obowiązki i co jest dobre dla jednej, jest rzeczą złą dla innej. Kodeks *Manu* określa bardzo wyraźnie obowiązki stanów: bramini mają pogłębiać znajomości *Wedy*, wojownicy – bronić słab-

<sup>45</sup> Por. M. KUDELSKA, *Upaniszady. Zaranie myśli indyjskiej*. Kraków 1996, s. 6-15; A. SZYSZKO-BOHUSZ, *Hinduizm...*, dz. cyt., s. 16-18.

<sup>46</sup> Por. F. KOBIELA, hasło: *Karman*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. MARYNIARCZYK, t. 5, Lublin 2004, s. 500-504.

<sup>47</sup> System religijno-społeczny hinduizmu charakteryzuje się kastowością (bramini, wojownicy, wajsjowie – stan kupiecko-rolniczy, siudrowie – wykonujący zawody służebne). Fakt urodzenia w jednej z nich, wg wierzeń indyjskich, uzależniony jest od postępowania w poprzednim życiu. Ostatecznie nagrodą za dobre czyny jest krótszy lub dłuższy pobyt w świecie niebiańskim; por. K. BUKOWSKI, *Religie...*, dz. cyt., s. 40; A. SZYSZKO-BOHUSZ, *Hinduizm...*, dz. cyt., s. 15.

<sup>48</sup> Por. O. ŁUCYSZYNA, hasło: *Kāma*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. MARYNIARCZYK, t. 5, Lublin 2004, s. 451-453.

<sup>49</sup> Por. P. BALCEROWICZ, hasło: *Dharma*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. MARYNIARCZYK, t. 2, Lublin 2001, s. 531-533.

<sup>50</sup> Por. M. SZYMAŃSKI, hasło: *Moksa*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. MARYNIARCZYK, t. 7, Lublin 2006, s. 331-334.

<sup>51</sup> Por. A. SZYSZKO-BOHUSZ, *Hinduizm...*, dz. cyt., s. 14; R. TAGORE, *Sadhana. Urzeczywistnienie życia*, tłum. J. BANDROWSKI, Gdańsk 1993, s. 137-154.

szych, *wajśjowie* – uprawiać rolę i kupiectwo, natomiast siudrowie – pełnić rolę służebną w społeczeństwie<sup>52</sup>.

W każdym z powyższych przypadków można mówić o postawie nastawionej na zbawienie, która charakteryzuje się międzyludzką obojętnością. Nie ma tu mowy o normach moralnych występujących w Dekalogu. Hinduista ma jednak być: nienastawiony źle do żadnej istoty, przyjazny i pełen współczucia, wolny od egoizmu i samolubstwa, obojętny w cierpieniu i radości, cierpliwy i opanowany, niewzruszony w swoim zdecydowaniu, całą swą wrażliwością skoncentrowany na Bogu, wolny od radości i złości, lęku i uniesień, niczego nieoczekujący, czysty i układny, beztroski, niemający celów ani planów, nieodczuwający radości ani nienawiści, niesmucący się i niepożądający, wyrzekający się dobrego i złego, jednakowo obojętny wobec wroga i przyjaciela, wobec nagany i pochwały, wolny od przywiązania, milczący, wstrzemięźliwy, za najwyższy cel uważający Boga. Winien on nauczyć się czynić różne rzeczy, zgodnie ze swoim stanem, bez zainteresowania owocami swojego działania.

W hinduizmie wszystko może być więc równocześnie dobre i złe. Również takie czyny jak zabijanie (na wojnie), kradzież, prostytutka mogą być uznane za coś pozytywnego, jeśli tylko nie sprzeciwiają się obowiązkowi wypływającym z życia w danym stanie (kaście)<sup>53</sup>. Dobrze ilustruje to *Bhagawadgita* ukazując wojownika na minutę przed bitwą, odczuwającego litość dla nieprzyjaciela i pragnącego z tego powodu zaniechać walki. Jego błąd polegał na tym, że jako wojownik zapragnął kierować się moralnością bramina<sup>54</sup>. Natomiast nie potrafił zrozumieć, że w odniesieniu do człowieka, *jeśli kto sądzi o nim, że zabija, a ktoś inny uważa, że może zostać zabity, to żaden z nich nie zna prawdy, albowiem on nie zadaje, ani nie podlega śmierci. Nigdy się nie rodzi, nigdy nie umiera...*<sup>55</sup>

Takie spojrzenie na życie ludzkie będące konsekwencją głoszenia kołowrotu wcieleń skłania raczej hinduistów do obojętności wobec drugiego człowieka (także rodziców), nawet w obliczu cierpienia bliźniego, które według tej religii jest tylko konsekwencją uczynków z przeszłego życia<sup>56</sup>.

<sup>52</sup> Por. P. SAJDEK, hasło: *Etyka w filozofii indyjskiej*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. MARYNIARCZYK, t. 3, Lublin 2002, s. 291.

<sup>53</sup> Por. P. SCHREINER, *Hinduizm*, w: E. BRUNNER-TRAUT, *Pięć ...*, dz. cyt., s. 19-46.

<sup>54</sup> Por. *Bhagawadgita czyli Pieśń Pana*, tłum. J. SACHSE, Wrocław Warszawa-Kraków Gdańsk Łódź 1988, s. 17-36.

<sup>55</sup> Tamże, s. 21.

<sup>56</sup> Por. IŚWARAKRISZNA, *Sankhjakarika*, tłum. M. JAKUBCZAK w: M. KUDLERSKA, *Filozofia Wschodu. Wybór tekstów*, Kraków 2002, s. 81-98; ŚANKARACZARJA, *Z Brahmasur*.

Ten rodzaj moralności ma więc niewiele wspólnego z Dekalogiem, gdyż choć wprost go nie kontestuje, to jednak postępowanie przeciwne normom w nim zawartym może uznać za dobre. Pewnym podobieństwem może być jednak hinduska zasady *ahimsā* polegająca na zakazie krzywdzenia wszelkich istot żywych, w tym również zakazie zabijania (poza wojną), ze szczególny uwrażliwieniem na dzieci (także zakaz aborcji uważany jest za jedną z najcięższych zbrodni)<sup>57</sup>

### 2.3. Buddyzm

Buddyzm w swojej pierwotnej formie jest raczej systemem filozoficzno-etycznym niż religią. Jako światopogląd ma charakter pesymistyczny, gdyż jednostronnie dostrzega tylko ciemne i przykre strony życia: pasmo cierpienia i udręka. Jego kresem jest nirwana pojęta jako zakończenie wędrówek dusz i wcieleń<sup>58</sup>. Pomoc w tym ma etyka buddyjska wymagająca przestrzegania pięciu przykazań: nie zabijać, nie kraść, nie kłamać, nie dopuszczać się niedozwolonych stosunków płciowych, nie używać napojów odurzających. Drogę do zbawienia określają ogniwa szlachetnej ośmiorakiej ścieżki:

1. Właściwe spostrzeżenia – wiedza o czterech „świętych prawdach” dotyczących powszechności cierpienia, powstawania cierpienia, usuwania cierpienia (usuwanie pragnienia przez całkowity zanik pożądań) i drogi do tego prowadzącej;

2. Należyte usposobienie – wolne od pożądania, nieżyczliwość i przemocy;

3. Właściwa mowa – wolna od kłamstwa, oszczerstwa, wymyślenia, łajania i gadulstwa;

4. Właściwe postępowanie – unikanie zabójstwa, kradzieży, nieczystości;

tłum. P. SAJDEK, w: M. KUDLERSKA, *Filozofia...*, dz. cyt., s. 161-177; ŚRI RAMANA MAHA-RISHI, „Kto ja jestem?” „Skąd ja jestem?”, tłum. B. SZYMAŃSKA, w: M. KUDLERSKA, *Filozofia...*, dz. cyt., s.193-203.

<sup>57</sup> Por. Cz. S. BARINIK, *Historia filozofii*, Lublin 2000, s. 79; P. SAJDEK, hasło: *Etyka w filozofii indyjskiej*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. MARYNIARCZYK, t. 3, Lublin 2002, s. 291-294; E. ŚLUSZKIEWICZ, hasło: *ahimsā*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. MARYNIARCZYK, t. 1, Lublin 2000, s. 85; M. SZYMAŃSKI, hasło: *Hinduizm*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. MARYNIARCZYK, t. 4, Lublin 2003, s. 462-467.

<sup>58</sup> Por. A. BAREAU, W. SCHUBRING, CHR. VON FÜRER-HAIMENDORF, *Buddyzm – Dżinizm – Religie ludów pierwotnych*, tłum. J. MARZEŃCKI, Kęty 2003, s. 15-75; K. BUKOWSKI, *Religie...*, dz. cyt., s. 58.

5. Właściwe życie – wykonywanie zawodu, który nie krzywdzi innych i nie powoduje ich śmierci;

6. Właściwe dążenie – tłumienie uczuć zgubnych i rozwijanie uczuć zbawiennych;

7. Właściwa rozważa – rozsądny stosunek do ciała, wrażeń, myśli i dharmy (prawa, nauki);

8. Należyte zatopienie się w sobie, czyli medytacja, której przypisuje się szczególne znaczenie, opisując różne jej stopnie, pozycje ciała, regulowanie oddechu itp. Pozwala ona wznieść się do wyższych stanów świadomości i uwolnić się od przekleństwa egzystencji<sup>59</sup>

Ponadto zakazane jest oszustwo, wróżbiarstwo, fałszerstwo, lichwa, handel bronią, handel istotami żywymi, prostytutka, sutenerstwo, sprzedawanie napojów odurzających i trucizn. Pracę należy wykonywać mając zawsze na uwadze cel ostateczny, bez pragnienia zysku i luksusu. Wysiłek winien zmierzać do tego, aby nie dopuścić do zaistnienia zła i do wywołania dobra, którego jeszcze nie było<sup>60</sup>

Powyższe zasady zostały zapisane w tzw. *koszach (tipitaka)*, gdzie wyjaśniono również psychologię etyki. Istotą postępowania jest wprowadzenie w życie treści, których Budda nauczał w kazaniach. Punktem wyjścia dla wszystkich z nich są cztery szlachetne prawdy opisujące życie ludzkie:

— Pierwsza z nich głosi powszechność cierpienia;

— Druga za przyczynę uznaje żądzę wywołaną niewiedzą metafizyczną;

— Trzecia głosi istnienie stanu bez cierpienia – nirwany;

— Czwarta przedstawia sposób osiągnięcia wyzwolenia, którym jest – wspomniana już wcześniej ośmioraka ścieżka<sup>61</sup>.

W przeciwieństwie do hinduizmu, w buddyzmie podkreśla się, iż wszyscy ludzie są równi, a różnice między nimi wynikają z przeszłych dzia-

<sup>59</sup> Por. K. BUKOWSKI, *Religie ...*, dz. cyt., s. 53-56; K. KOSIOR, *Buddyzm pierwotny*, w: B. SZYMAŃSKA, *Filozofia Wschodu*, Kraków 2001, s. 181-196; B. SZYMAŃSKA, *Buddyzm w Japonii*, w: B. SZYMAŃSKA, *Filozofia...*, dz. cyt., s. 169-283; A. SZYSZKO-BOHUSZ, *Hinduizm...*, dz. cyt., s. 89-90; A. I. WÓJCIK, *Buddyzm szkół chińskich*, w: B. SZYMAŃSKA, *Filozofia...*, dz. cyt., s. 245-259.

<sup>60</sup> Por. P. SAJDEK, hasło: *Etyka w filozofii indyjskiej*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. MARYNIARCZYK, t. 3, Lublin 2002, s. 292-294; A. KOZYRA, A. SZYMANIAK, hasło: *Etyka w filozofii japońskiej*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. MARYNIARCZYK, t. 3, Lublin 2002, s. 297-298.

<sup>61</sup> Por. J. GRELA, *Etyka w buddyzmie*, w: M. KUDELSKA (red.), *Wartości etyczne w różnych tradycjach religijnych*, Kraków 2005, s. 107-108.

łań nagromadzanych w poprzednich inkarnacjach. Z tej też racji wszyscy mają te same prawa, tj. przede wszystkim prawo do szczęścia i niecierpienia. Dlatego też w relacjach interpersonalnych kładzie się duży nacisk na zgodę i harmonię społeczną, z czym wiążą się cztery podstawy społecznej jedności: dawanie, łagodne zwracanie się, pomoc i bezstronność. Z tymi postawami związana jest też buddyjska zasada tolerancji wobec innych religii<sup>62</sup>.

Celem wszelkiego postępowania dla człowieka jest osiągnięcie nirwany poprzez postępowanie tzw. drogą środka. Nazwa pochodzi stąd, iż wielu ludzi postępuje jedną z dwóch dróg: albo drogą oddawania się przyjemnościom zmysłowym, albo drogą bolesnego umartwienia.

Natomiast Budda zalecał, aby wybrać drogę omijania tychże skrajności, czyli właśnie drogę środka uwzględniając w swym postępowaniu wspomnianą już ośmioraką ścieżkę, gdyż z nich wynikają wszelkie postulaty etyczne buddyzmu. Teksty ukazujące normy etyczne spisane są w formie negatywnej (zakazów), natomiast ich realizacji winna odpowiadać etyka pozytywna, mająca za cel czynienie dobra. W tradycji buddyjskiej występuje kilka zestawów przykazań, przy czym do podstawowych należą: pięć przykazań (*pañcaūila*), dziesięć przykazań (*dasasila* lub *daśasila*), dziesięć dobrych ścieżek działania (*dasakusalakammamatha* lub *daśakuśala-kammamatha*), czy też zbiór reguł zakonnych (*patimokkha* lub *pratimoksa*).

Ogólnie przyjmuje się jednak, że najbardziej podstawowy jest zbiór pięciu zakazów, który jest zalecany wszystkim wyznawcom; brzmia one następująco: nie zabijać, nie kraść, nie dopuszczać się niewłaściwej aktywności płciowej, nie kłamać, nie odurzać się. Zakazy dotyczące życia mnichów obejmują ponadto następujące wskazania: nie wolno im jeść o niewłaściwych porach, uczestniczyć w tańcach i widowiskach oraz słuchać muzyki; nie mogą używać wieńców i girland z kwiatów, a także wonności i klejnotów oraz wysokich siedzeń lub łóżek<sup>63</sup>.

Istotne dla niniejszych rozważań jest zauważenie, iż w buddyzmie istnieje bardzo duży szacunek dla cudzego i własnego życia, a to z tej racji, że daje ono człowiekowi możliwość rozwoju duchowego. Dlatego też nie powinno się go nikomu przedwcześnie odbierać ani stosować tzw. eutanazji aktywnej. Dopuszcza się jedynie w niektórych wypadkach tzw. eutanazję bierną, przy czym istnieją trudności w określeniu jej granic. Obowiązujące zasady moralne podkreślają bardzo mocno: unikanie przerywania życia (forma przemocy), zmniejszania cierpienia (motywowane współczuciem)

<sup>62</sup> Por. tamże, s. 119-120.

<sup>63</sup> Por. tamże, s. 111-112.

oraz nienadużywanie środków terapeutycznych. Szacunek dla życia w buddyzmie bardzo mocno zakazuje jego wyznawcom dokonywania aborcji, do tego stopnia, iż w krajach, gdzie panuje tzw. buddyzm południowy, aborcja jest nielegalna<sup>64</sup>

W historii etyka buddyjska była porównywana przez Petera Harveya do etyki Arystotelesa, a to z tego powodu, iż obydwie stawiają sobie za zadanie rozwijać charakter, kształtować odpowiednie nawyki, co ma prowadzić do doskonałości<sup>65</sup>. Bezsprzecznie można też zauważyć, iż w podstawowych zasadach tej religii zawarte są normy moralne zapisane również w Dekalogu (przykazania V-X), mimo że z założenia do niego nie nawiązują. Należy więc stwierdzić, iż w kulturze obcej tradycji judeochrześcijańskiej nastąpiło w historii i następuje w naszych czasach odczytanie immanentnego prawa natury, do czego wyznawcy tej religii dochodzą o własnych siłach, bez pomocy Objawienia.

### 3. Wnioski

Na przykładzie wskazań etyczno-moralnych islamu i buddyzmu oraz niektórych sugestii hinduizmu (zasada *ahiṃsā*) można przypuszczać, że inklinacje ludzkiej natury do zachowania życia, do przekazywania życia, do jego rozwoju w społecznościach rodzinnych posiadających prywatną własność i współżyjących z ludźmi na gruncie prawdy a nie zakłamania, zyskały w judaizmie (a potem w chrześcijaństwie) sankcję religijną w postaci Dekalogu (przykazania V-X), choć same w sobie są normami moralnymi wynikającymi z prawa naturalnego.

Należy jednak zauważyć, iż poprawne ich odczytanie, które dokonuje się w ludzkim poznaniu praktycznym, zwanym sumieniem, może być błędne, jak ma to np. miejsce w hinduizmie. Dlatego też należy uznać, że właściwie jest rzeczą niemożliwą dokonać opisowego potwierdzenia, iż nie istnieje wiele etyk, ale jest jedna etyka ogólnoludzka zawsze dostępna dla każdego człowieka w głosie jego sumienia.

Przeprowadzone badania potwierdzają natomiast słuszność tomistycznej tezy o moralnej obowiązywalności sumienia błędnego, która mówi, iż podjęcie decyzji przeciwnej sądowi sumienia – także w sytuacji, w której

<sup>64</sup> Por. tamże, s. 117-118.

<sup>65</sup> Por. tamże, s. 119; P. HARVEY, *An Introduction to Buddhist Ethics. Foundations, Values and Issues*, Cambridge 2000, s. 49-50.

sąd ten byłby przez innych oceniany i piętnowany jako błędny, a dana osoba byłaby przymuszana do działania niezgodnego z własnym przekonaniem – byłoby równoznaczne z popełnieniem zła moralnego. Teza ta znajduje uzasadnienie w podstawowej zasadzie etycznej mówiącej, iż zawsze osoba działająca wbrew własnemu sumieniu podejmuje decyzję sprzeczną z tym sądem, który rozum „ukazuje” woli jako prawdziwy, a niekiedy nawet jako prawo Boże (nawet jeśli jest to *dżihad* w postaci tzw. wojny z „niewiernymi”). Osoba taka, będąc posłuszną głosowi własnego sumienia – w świetle refleksji św. Tomasza z Akwinu – nie popełnia zła moralnego nawet wówczas, gdy jej uczynek wiązałby się z krzywdą wyrządzoną innym<sup>66</sup>.

Badania wskazują również na słuszność innej zasady tomistycznej mówiącej, iż jedynie właściwie osądzić może daną osobę Bóg, natomiast poza Nim nikt nie ma prawa moralnego tego uczynić, a to dlatego, że nikt nie ma dostępu do sumienia drugiego człowieka<sup>67</sup>.

## THE TEN COMMANDMENTS AND THE MORAL INSTRUCTIONS OF THE LARGEST NON-BIBLICAL RELIGIONS

### Summary

Morality is an integral part of religiosity, and a particular expression of morality in Christianity is the Ten Commandments. The Lublin School sees this collection of ethical norms as a special expression of divine and natural law. Therefore this article seeks answers to the following questions: do the ethical norms of the Ten Commandments also appear in the major world religions which do not see the Bible as a Holy Book? The aim of the research was: 1. To confirm or disprove the thesis that is generally accepted in thomistic circles that most people can perceive the order of natural law in their own conscience; 2. A descriptive confirmation of the thesis that there is only one code of ethics for the human race, rather than many codes of ethics.

To reach this goal, the basic texts of Islam, Hinduism and Buddhism were analysed. The result of the research was the observation that there is a convergence between the ethical norms contained in the Ten Commandments and the morality

<sup>66</sup> Por. S. th., I-II, q.19, a. 5; J. GORCZYCA, *Zarys...*, dz. cyt., s. 155-156.

<sup>67</sup> Por. P. JAROSZYŃSKI, *Etyka...*, dz. cyt., s. 99.

suggested by Islam and Buddhism, but no such convergence for Hinduism. Therefore, it can be stated that: 1. The thomistic thesis that most people in the world can perceive the order of natural law in their conscience cannot be confirmed (the example of Hinduism refutes this); 2. A descriptive confirmation of the hypothesis that there is only one general human code of ethics is not possible.

The research did however confirm – in descriptive form – that other thomistic theses are correct, for example: 1. The theses on the mistaken conscience being valid; 2. The thesis that only God can judge a particular person correctly.

Translated by Ursula Miętka